

Білоус Ю. В.,

молодший науковий співробітник

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті досліджено комунікативно-прагматичний потенціал соматичних фразеологічних одиниць німецької мови, виявлено їх конотативне забарвлення та оцінне ставлення. Визначено також сфери вживання фразеологічних одиниць та їх значення у процесі комунікації. Обґрунтовано зв'язок між національними реаліями та менталітетом і комунікативним змістом фразеологізму з соматичним компонентом.

Ключові слова: соматизм, конотативне забарвлення, інформація, суб'єктивна модальність, функціональний стиль.

Фразеологія є невід'ємною частиною мови і культури. Фразеологічні одиниці (ФО) несуть у собі культурну інформацію та відображають національну специфіку. На відміну від лексичних, які слугують засобом номінації предметів та явищ і залишаються стилістично нейтральними, фразеологічні одиниці виконують не лише номінативну (інформативну) функцію, але й містять у собі великий обсяг стилістичної, оцінної та прагматичної інформації і, таким чином, сприяють мінімальній затраті мовленнєвих зусиль.

Незважаючи на те, що проблеми фразеології досліджуються досить широко, маловивченим залишається питання соматичної фразеології німецької мови, зокрема, комунікативно-прагматичний потенціал фразеологічних одиниць, що й зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Соматичні фразеологізми вивчають на матеріалі різних мов: української (О. Андрейченко, О. Селіванова), німецької (І. Задорожна, G. Grčiano, E. Piirainen), іспанської (О. Толстова), англійської (Н. Андрейчук), естонської (Ф. Вакк) і в контексті зіставлення різних мов: німецької й української (І. Грицюк), англійської й російської (О. Семушина), французької й російської (І. Городецька), індонезійської й російської (А. Салім, Л. Івашко), слов'янських (Р. Вайнтрауб) та романських мов (Н. Стрілець) тощо. Досліджено широкий спектр проблем соматичних фразеологізмів, зокрема, концептуалізація соматичного коду культури у фразеологізмах (О. Селіванова), національно-культурний компонент семантики (G. Grčiano, E. Piirainen), структурні та семантичні (Н. Стрілець), лінгвокогнітивні (О. Толстова) характеристики. Проблема прагматичної та комунікативної спрямованості соматичних фразеологізмів, зокрема німецької мови, залишається недостатньо дослідженою.

Г. Нікіпорець, характеризуючи фразеологічні одиниці російської мови в прагматичному аспекті, виокремила вузьке і широке розуміння прагматики у вітчизняному мовознавстві. На її думку, у широкому розумінні, праг-

матика – функція мовного знаку слугувати засобом номінації або оцінки залежно від традицій вживання мовних одиниць (слів, фразеологізмів); здатність мовної одиниці обслуговувати той чи інший комунікативний мовний акт, ураховуючи, з одного боку, власну (семантичну, прагматичну, стильову) індивідуальність, а з іншого – індивідуальність конкретної мовної ситуації (цілі висловлювання, типи і характер конкретної ситуації, адресата мовлення). У вузькому розумінні – це позиція, оцінка мовця у найрізноманітніших формах і сферах їх прояву [1, 22-24]. Під прагматичною інформацією дослідниця розуміє сукупність різних ставлень, оцінок (соціальних, ідеологічних, естетичних, емотивних тощо), що пов'язані з функціонуванням фразеологічних одиниць.

Прагматичний потенціал ФО, на нашу думку, – це здатність фразеологізму слугувати засобом реалізації комунікативних намірів та задач, а також виражати експресивне ставлення з метою впливу на комуніканта.

Об'єктом нашого дослідження є німецькі ФО з соматичним компонентом: Auge, Nase, Ohr, Mund, Zahn, Zunge. **Предмет наукового пошуку** – комунікативні та прагматичні особливості німецьких фразеологічних одиниць із соматичним компонентом.

Мета статті – визначити комунікативно-прагматичний потенціал соматичних фразеологізмів німецької мови, виявити їх конотативне забарвлення та значення у процесі комунікації. Поставлена мета передбачає реалізацію таких **завдань**: дослідити прагматичну обумовленість німецьких соматичних фразеологізмів, визначити їхню роль у комунікативному акті та обґрунтувати зв'язок між національними реаліями та менталітетом і комунікативним змістом фразеологізму з соматичним компонентом.

Лінгвістична прагматика досліджує стратегії комунікативної діяльності, які вибирає мовець залежно від його інтенції для здійснення якомога більшого впливу на адресата за умови мінімальної затрати мовних засобів. Фразеологічні одиниці (ФО) якраз слугують тим засобом реалізації певних комунікативних задач, стратегій і тактик та інструментом здійснення ментального впливу на комуніканта. Таким чином, крім номінативної, фразеологізм реалізує певні стилістичні функції, інакше кажучи, несе у собі експресивну спрямованість, містить оцінну та емоційну інформацію про ставлення комуніканта до певної ситуації. Стилістичні функції, на думку І. Арнольда, – яскравий потенціал мовних одиниць, який забезпечує передачу поряд з предметно-логічним змістом тексту, також закладену в них експресивну, емоційну, оцінну інформацію [2, 48-49]. Варто також зазначити, що комунікативно-прагматична функція ФО найкраще реалізовується у

контексті, тим самим підвищуючи інформативну цінність висловлювання.

Відомо, що за допомогою мови можна передати будь-яку інформацію від одного суб'єкта до іншого. Для успішної реалізації комунікативного акту потрібно володіти насамперед спільною мовою, тобто мовною компетенцією, що передбачає сформованість умінь та навичок користуватися багатогранним потенціалом національної мови, зокрема, й фразеологічними одиницями. З усього мовного запасу, мовець зазвичай вибирає ті прийоми та засоби, які мають здатність якнайкраще описати конкретну подію чи ситуацію, якнайповніше передати зміст висловлювання та здійснити вплив на комуніканта. При цьому, використовуючи ФО, мовець затрачає мінімальну кількість мовленнєвих зусиль. Для того, щоб правильно зрозуміти, осмислити та розтлумачити той чи інший фразеологізм, потрібно володіти ще й країнознавчими відомостями, тобто знаннями про реальність країни, її історію, культуру, економіку, спосіб життя населення. Володіння такою інформацією забезпечує фонові знання та адекватне розуміння повідомлення. Фразеологізми є якраз тими одиницями мови, які відображають у семантиці свого змісту систему світобачення народу, поглядів, що існують у даному суспільстві, а також оцінки, естетичні смаки, норми мовної та позамовної поведінки. Оскільки у мовній системі фразеологізм є специфічним знаком, семантика якого зазвичай містить емотивно-оцінне ставлення суб'єкта комунікативного акту до певного об'єкта дійсності, то можна стверджувати про комунікативно-прагматичний потенціал фразеологізмів та їхнє стилістичне маркування. Водночас необхідно підкреслити значення прагматико-комунікативного потенціалу соматичних фразеологізмів, за

допомогою яких можна простежити специфіку розуміння людиною свого тіла, визначити значущість тих чи інших його частин у процесі життєдіяльності німецького етносу та виявити його ставлення до частин та органів тіла.

Концептуально проведене дослідження ґрунтується на положенні про те, що фразеологізм, а зокрема, соматичний фразеологізм – це такий сталий вираз з повним або частково переосмисленим значенням його компонентів, який містить у своєму складі ядерний семантичний компонент – соматизм, що позначає частини тіла людини. За своєю природою, - це історично зумовлений лінгвістичний інструмент пізнання довкілля в усіх аспектах життєдіяльності людини. Призначення фразеологізму виступати у комунікативному акті і відображати оцінку та ставлення до об'єкта пояснюється його функцією розрізняти у структурі значення денотативно орієнтовального компонента та компонента, що відображає суб'єктивну модальність [3]. Оцінка, що становить ядро прагматики, використовується для здійснення певного впливу на одержувача повідомлення. Будь-яка оцінка може бути як позитивною, так і негативною. Між цими двома протилежними полюсами знаходиться нейтральна зона, яка характеризується відсутністю експресивного забарвлення та оцінного ставлення. Експресивність, зокрема, передбачає «сукупність семантико-стилістичних ознак одиниць мови, які забезпечують її здатність бути у комунікативному акті способом суб'єктивного вираження ставлення мовця до змісту висловлювання і до адресата» [4, 591].

Отож, проаналізувавши соматичні фразеологічні одиниці (СФО) можна стверджувати, що вони можуть бути позбавлені конотації, тобто бути нейтральними або мати конотативне забарвлення (позитивне і негативне) (Рис. № 1).

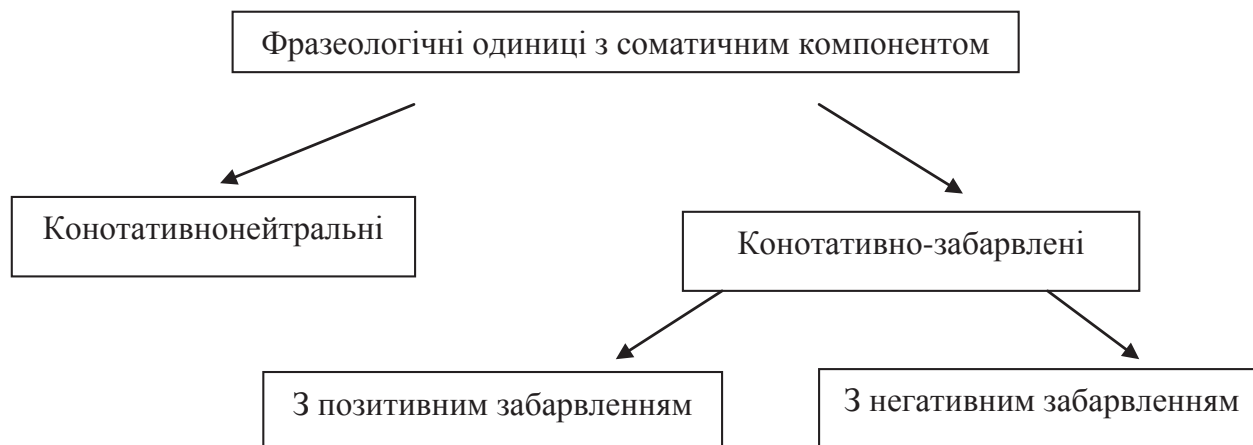

Рис. № 1. Суб'єктивна модальність СФО в німецькій мові

Таким чином, серед досліджуваних нами соматичні фразеологічні одиниці (СФО) є такі, що не виражають оцінного ставлення та є нейтральними. Вони використовуються для позначення певних предметів та явищ, ситуацій та процесів: «*zu tief ins Auge geschaut haben*» – «закохатися в когось»; «*das beleidigt meine Nase*» – «мені цей запах неприємний». В залежності від контексту та конкретної комунікативної ситуації, вони можуть набувати експресивного відтінку. Конотативно забарвлені СФО відображають експресивне та оцінне ставлення. Оскільки конотативний компонент значення фразеоло-

гізму утворюється на основі образу, а образи для ФО формуються з оточуючої даній народ дійсності, то конотації розвиваються на основі укорінених у даній мовній спільноті традицій. Конотативно-забарвлені СФО відображені на Рис. № 2.

Як показано на Рис. № 2, конотативно-забарвлені ФО поділяються на ФО з позитивним та з негативним відтінком. Позитивну конотацію мають такі ФО: 1) жартівливі фразеологізми: «*ihm wächst der Kopf durch die Haare*» – «він почав лисіти»; «*das Auge des Gesetzes*» – «охоронець, наглядач порядку, поліцей-

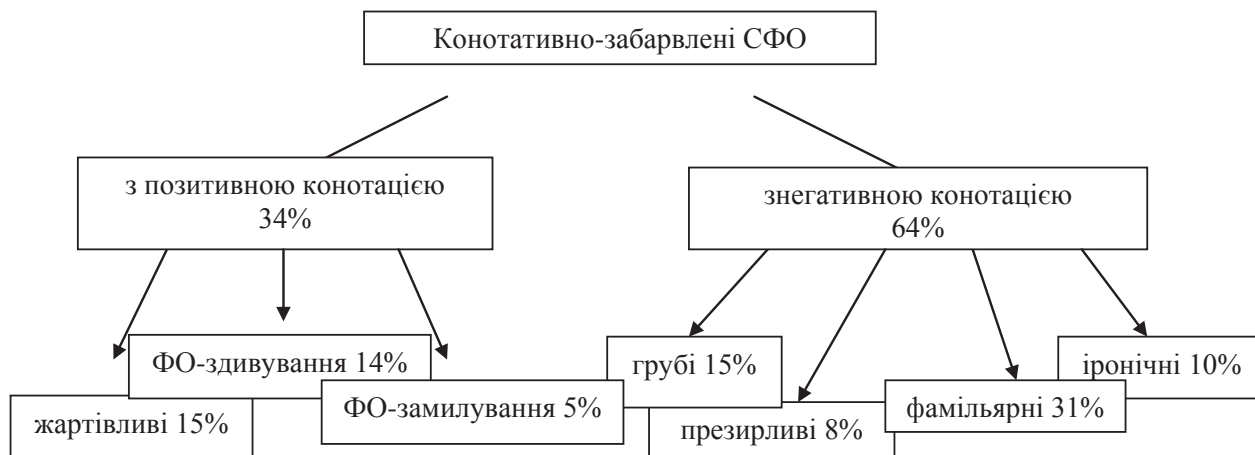

Рис. № 2. Конотативне забарвлення соматичних ФО у німецькій мові

ський»; «*dem regnet's in die Nase*» – «в нього ніс дивиться у небо»; «*die Nase zu tief ins Glas stecken*» – «випити зайвого»; «*der Kopf ist ihm durch die Haare gewachsen*» – «у нього лусина, він лусий»; 2) ФО-замилування: «*eine Augenweide sein*» – «замилуватися»; «*j-n nicht aus den Augen lassen*» – «не спускати когось, щось з виду, не відводити очей від когось, чогось»; 3) ФО-здивування: «*die Augen aufreißten*» – «виприщити очі, здивуватися»; «*Augen und Ohren (Nase) aufsperrten*» – «роззявити рот».

Негативне забарвлення має такі прояви:

а) груба конотація (грубі ФО): «*den Kopf (wieder) zurechtsetzen [zurechtrücken, zwischen die Ohren setzen]*» – «вправити комусь мозги»; «*auf den Kopf spucken*» – «нахамити комусь»;

б) фамільярна конотація (фамільярні ФО): «*quatschem ir nicht die Ohren voll!*» – «не морочи [не забивай] мені голову своїм базіканням!»; «*du hast wohl einen kleinen Mann im Ohr!*» – «ти що, збожеволів?»;

в) іронічна конотація (іронічні ФО): «*(um) einen Kopf kürzer machen*» – «вкоротити когось на цілу голову (відрубати комусь голову)»; «*er hat etwas an den Füßen*» – «йому є через що обуритися, він босим не ходить (про багату людину)»;

г) презирлива конотація (презирливі ФО): «*die Nase rümpfen (ziehen, verziehen)*» – «морщитися, строїти незадоволену міну».

Звідси, за допомогою СФО можна реалізувати різного роду комунікативні наміри: застереження, схвалення, побажання, погрози, поради тощо. Варто однак зазначити, що у багатьох випадках досить складно визначити конотативне забарвлення СФО. Адже без контексту, вони можуть бути як позитивними, так і негативними, або нейтральними. Наприклад, такі СФО, як «*Mund und Nase aufsperrten*» – «бути дуже здивованим», «*die Ohren aufmachen (auftun)*» – «уважно слухати, підслуховувати», залежно від комунікативної ситуації, можуть відображати у своїй семантиці позитивне або негативне значення.

Аналізуючи СФО у словниках, зокрема [5; 6; 7], ми дійшли висновку, що фразеологічні одиниці німецької мови за сферою вживання та наявністю експресивного елемента у їх семантиці, можна поділити на три групи, а саме: міжстильові, розмовно-побутові та книжні (Рис. № 3).

ФО за сферою вживання

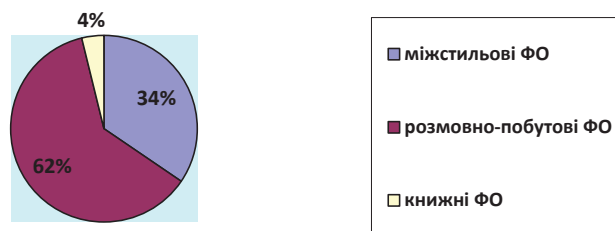

Рис. № 3. Стилістична маркованість СФО

До міжстильових фразеологізмів належать звороти, які можуть вживатися у різних мовних стилях. Вони звичай є засобом найменування явищ і предметів дійсності та, як правило, не місять у своїй семантиці експресивного забарвлення та оцінного ставлення: «*die Nase hochtragen*» – «високо тримати носа»; «*soweit das Auge reicht*» – «так далеко, як тільки око сягне, як тільки можна побачити». Розмовно-побутових фразеологізмів є найбільше (61%), вони вживаються в усній мові та характеризуються експресивним забарвленням, зокрема, можуть мати грубу, жартівливу, фамільярну, презирливу конотацію: «*мовчати*» – «*den Mund halten*» (закрити рот); «*бути допитливим*» – «*seine Nase in etw. hineinstecken*» (всюди пхати свого носа). Джерелом їх походження є просторічна народна лексика та розмовна мова – «*er ist nicht auf den Kopf gefallen*» – «він не дурний»; «*mit dem Kopf unter dem Arm kommen*» – «ледве ноги притягнути (від втоми)»; «*die Ohren kitzeln [melken]*» – «лестити комусь».

Наявність у складі ФО просторічного компонента свідчить про слабку вірогідність існування структурно-семантичного еквівалента цієї одиниці в іншій мові – «*man wird dir nicht gleich den Kopf abreißen*» – «тебе ж за таке не вб'ють [не повісять]»; «*auf dem Kopf tanzen [trampeln]*» – «повністю ігнорувати, не рахуватися з кимось, знищатися над кимось».

Саме народна мова фіксує та відображає систему загальноприйнятих цінностей, а також етнічно обумовлені типи поведінки, що існують у конкретній соціокультурній

спільноті не тільки на даному етапі розвитку, але й сформовані так звані «вічні» цінності культури, які закріплювалися в мові протягом століть та обумовлені культурними уявленнями багатьох поколінь. Майже всі розмовно-побутові фразеологізми мають образний характер. Вони роблять мову «живою», надають їй простоти, яскравості та образності. Книжні фразеологічні одиниці вживаються винятково у письмовій мові. Це так звані книжний, поетичний, високий стиль мови: «*jmds. Augen brechen*» – «хтось помирає»; «*j-s Ohrer bitten*» – «просити кого-небудь вислухати себе, виклопотати аудієнцію в кого-небудь». Сюди належать також застарілі вирази та архаїзми – «*jmdm. ein geneigtes Ohr leihen/schenken*» – «дружно когось слухати».

Таким чином, ФО мають здатність вживатися у різних функціональних стилях. Найчастіше вживаються в розмовно-побутовій мові. Підтвердженням цього є твердження В. Скарна, який, аналізуючи вербальні соматичні фразеологізми англійської та української мов, стверджує, що «одиниці даного структурно-семантичного типу завдяки особливому емоційно-експресивному потенціалу і тісній взаємодії їх семантики з характеристикою життя та діяльності людини, її поведінки достатньо вживані у різних функціональних стилях, особливо у народно-розмовній мові» [8]. Цим пояснюється їх яскраво виражене експресивне забарвлення та стилістична маркованість. Адже, саме народ вміє найвлучніше описати предмети та явища навколишньої дійсності.

Отже, можна зробити висновок про те, що німецькі соматичні фразеологізми мають яскраво виражений комунікативно-прагматичний потенціал, містять у своєму змісті емоційну спрямованість та національну специфіку. Фразеологічні одиниці з соматичним компонентом відіграють в комунікативному акті важливе значення, оскільки, вони є інструментом здійснення ментального впливу на комуніканта та засобом реалізації комунікативних задач з мінімальною затратою мовленнєвих зусиль. СФО вміщують у собі експресивне забарвлення, оцінку та емоційну інформацію про ставлення комуніканта до реалій навколишньої дійсності, однак можуть бути й позбавлені конотації. Найчастіше СФО використовуються у розмовно-побутовій мові, рідше – в інших функціональних стилях.

У подальших розвідках плануємо дослідити процес відображення німецького менталітету в соматичних фразеологізмах на матеріалі художньої літератури.

Література:

1. Никипоренко Г. Ю. Фразеологические единицы русского языка в прагматическом аспекте : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Никипоренко Галина Юрьевна. – М., 2000. – 213 с.
2. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка : (стилистика декодирования) : учеб. пособие [для студентов пед. ин-тов по спец. «Иностр. яз.»] / И. В. Арнольд. – М. : Просвещение, 1990. – 300 с.
3. Телия В. Н. Русская фразеология : семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
5. Duden. Band 11. Redewendungen und sprichwortliche Redensarten : Wörterbuch der deutschen Idiomatik. – Mannheim ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1992. – 864 s.
6. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. – 3., neu bearbeitete und erweiterte Auflage. – Mannheim : Dudenverlag, 1996. – 1816 s.

7. Schemann H. Pons. Deutsche Idiomatik: Die deutschen Redewendungen im Kontext /H. Schemann. – Stuttgart, Dresden: Ernst Klett Verlag für Wissen und Bildung, 1993. – 1038 s.
8. Скарн В. Ф. Глагольные соматические фразеологизмы современного английского языка (в сопоставлении с однотипными единицами украинского языка) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук : 10.02.20 / Скарн В.Ф. – Киев, 1978. – 25 с.

Билоус Ю. В. Коммуникативно-прагматический потенциал фразеологических единиц немецкого языка как соматическим компонентом

Аннотация. В статье исследуется прагматический потенциал соматических фразеологических единиц немецкого языка, определяется их коннотативная окраска, оценочное отношение и значение в процессе коммуникации. Основываясь на том, что соматические фразеологические единицы имеют ярко выраженную эмоциональную направленность и национальную специфику, автор делает вывод о роли фразеологических единиц в коммуникативном акте. Соматизмы выступают средством реализации определенных коммуникативных задач, стратегий и тактик, а также являются инструментом осуществления ментального воздействия на коммуниканта. Кроме номинативной, фразеологизмы выполняют стилистические функции, т.е. содержат в своей семантике экспрессивную, эмоциональную, оценочную информацию. В статье обоснована связь между национальными реалиями и менталитетом и коммуникативным содержанием фразеологизма с соматическим компонентом. Определены также сферы употребления фразеологических единиц. Делается вывод о том, что фразеологизмы обладают способностью употребляться в разных функциональных стилях, однако чаще всего встречаются в разговорно-бытовой речи.

Ключевые слова: соматизм, коннотативная окраска, информация, субъективная модальность, функциональный стиль.

Bilous J. Communicative and pragmatic potential of phraseological units with a somatic component in German

Summary. The article investigates the communicative and pragmatic potential of somatic phraseological units in German. It analyses their connotative colouring, evaluation relations and meaning in the communication process. Grounding upon the premises that somatic phraseological units have a strong emotional orientation and national specifics, the author makes a conclusion about the role of phraseological units in the communicative act. Somatisms are used as a means of implementing certain communicative tasks, strategies, and tactics, and also function as an instrument of mental influence on the communicant. In addition to the nominative function, phraseological units have stylistic functions, i.e. their semantics includes expressive, emotional, evaluative information. The article argues about there existing a certain link between the national reality, mentality and communicative content of the phraseological unit with a somatic component. The article also defines the spheres of usage of the phraseological units. A conclusion is made about a possibility of their operating in different functional styles, but with the evident domineering in everyday spoken language.

Key words: somatism, connotation colouring, information, subjective modality, functional style.